

УДК 802.5:413.164

В. Л. Вигівський,

кандидат філологічних наук, доцент

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

probatumest@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1922-7494

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ТА ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ СТЕРЕОТИПНИХ ЗНАКІВ МОВЛЕННЕВОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті розглянуто функціонально-семантичні параметри та прагматико-експресивні особливості функціонування релятивів – рекурентних знакових форм діалогічного та ситуативного реагування як способу вираження суб'єктивної модальності в контексті спілкування. Констатовано наявність омонімічних форм у класах словосполучень та речень, що вступають у омофразні відношення формально тотожних, але семантично розбіжних одиниць на рівні словосполучень-релятивів та речень-релятивів. Наявність подібних чи розбіжних взаємних очікувань або уявлень співрозмовників, задіяння механізмів перцептивної сторони комунікації уможлиблює активне використання релятивів у якості усталених стереотипних форм інтенціонально обумовленої стратегії спілкування.

Ключові слова: релятив, рекурентні знакові форми, функціонально-семантичні особливості, релятиви-омофрази, прагматико-семантична поліфункціональність.

Вступ. Перманентні процеси додаткового функціонального навантаження різнорівневих та різноструктурних номінативних та комунікативних одиниць лексико-семантичної системи мови ніколи не втрачали своєї актуальності. Сама прагматика спілкування передбачає необхідність релевантної модифікації семантики та функцій слів, словосполучень, а також вільномодельованих речень, що виступають як засобами об'єктивації реалій навколишнього світу, так і його емоційно-експресивного маркування.

Метою статті є поглиблення та систематизація уявлення щодо функціонально-дискурсних реалізацій рекурентних знаків комунікації – релятивів, а також їх функціонально-семантичні особливості.

Виклад основного матеріалу. У комунікативно-прагматичному та функціональному аспектах актуалізації мовних одиниць стереотипними формами мовленнєвої взаємодії виступають також слова та словосполучення зі значенням реакції на слова співбесідника або ситуацію. Філологи-русисти О. Б. Сиротиніна та В. Ф. Киприянов запропонували ідентифікувати такий лексико-синтаксичний клас мовних одиниць відповідними термінами **релятиви** або **комунікативи** [1: 78; 2: 42]. Категоріальними ознаками функціонального лексико-граматичного поля релятивів (комунікативів) є:

1) Специфічна синтаксична функція самостійно інтонаційно оформлених некодифікованих висловлювань, що не підлягають членуванню [3: 88–89].

2) Спільне значення реакції на попередню репліку або ситуацію мовленнєвого акту [4: 92–93].

Звертає на себе увагу активне використання у як міжособистісному, так і публічному мовленнєвому спілкуванні значної кількості різноструктурних релятивів, що є гетерономними по відношенню до інших надслівних номінативно-комунікативних одиниць, як специфічний прояв асиметричного дуалізму мовного знаку, що спричинює їх функціонально-семантичну диференціацію та утворює омонімічні форми у різних класах словосполучень або речень. Для ідентифікації такого типу семантичних відношень Д. І. Квеселевич запропонував термін омофразія, а складені номінативно-комунікативні знаки-носії відповідного типу структурно-семантичної організації отримали назву омофрази [5: 185–191].

Прикладами омофразії вільне словосполучення :: словосполучення-релятив є просторічні релятиви, що висловлюють здивування: *my hat* "мій капелюх", *my aunt* "моя тітка" :: *My hat!*, *My aunt!* "От так маєш!", "Оце так!".

Функціональний тип омофразних емотивно-експресивних релятивів позитивної чи негативної оцінки ситуації або діалогічних реплік є досить частотним:

comic opera! – комедія!, цирк!;

all clear! – добро!, гаразд! (команда-сигнал до початку бойових дій);

a pretty pair of shoes! – гарненька історія!;

bull's eye! – ось, ось, саме так! (підтвердження згоди з висловленням партнера по діалогу);

a fine idea! – ще чого!, дуже мені це потрібно! (іронічний вираз).

Релятив з ситуативним вибором компоненту (...) *my foot!* семантично відповідає українському релятиву *теж мені (...!)*, в якому вибір компоненту також залежить від конкретної ситуації: *Strategist my foot!* – Теж мені стратег!.

Омофразні відношення формальної тотожності семантично розбіжних одиниць можна спостерігати і на рівні речень-релятивів. Ядерну зону функціонального лексико-граматичного поля релятивів цього

типу складають конституенти, що не підлягають актуальному членуванню на тему і рему. Серед них багато таких, що виражають емотивно-оцінний та / або спонукальний тип реакцій:

The Dutch have taken Holland (ірон.) Відкрив Америку! (букв. "голландці захопили Голландію!");

The cap fits! (букв. "шапка підходить за розміром") – як у око вліпив!;

The penny drops! (букв. "монета впала у щілину автомата") – ясно!, зрозумів!;

That's the ticket! (букв. "ось це білет!") – чудово!, блискуче!, яка краса!;

That cat won't jump!, (*That cock wouldn't fight!*) (букв. "цей кіт стрибати не буде", "цей півень не буде битися") – цей номер не пройде!, нічого з цього не вийде!;

Who's milking this cow? (букв. хто доїть цю корову?) – займайся своїми справами, не лізь не в своє діло!;

We are the boys (men)! (букв. "ми – хлопці (чоловіки)" – знай наших!.

Однак, існує велика група речень-релятивів з нижчим ніж у попередніх випадках рівнем ідіоматичності. До неї ми відносимо:

1) речення-релятиви з темою, яку є виражено особовим займенником I:

I'll give it to you! – я тобі (тебе)! (погроза);

I'll buy it! – давай кажи!, викладай!;

I like that! (ірон.) – гарненька справа!, от тобі й маєш!.

2) речення-релятиви з темою, яку виражено стягненням *it's* або *that's*:

That's a nice thing! (ірон.) – от халепа!, оце так так!;

It's rotten! – кепські справи!

That's the way! – спритно!;

Функціональний клас релятивів є досить поширеним переважно у спонтанному за характером комунікації англомовному військовому дискурсі.

Залучення емотивно-експресивних реплік у процесі офіційної чи неформальної комунікативної взаємодії сприяє більш адекватному самовираженню та взаєморозумінню у середовищі військовослужбовців, створює своєрідне вербальне поле злагодженого функціонування членів єдиної професійної команди.

Наступні приклади ілюструють речення-релятиви з більш низьким рівнем ідіоматичності і, відповідно, цілком можливим рема-тематичним членуванням. Імпліцитна тема таких речень виражена особовим займенником *you*:

Spirits couldn't have been higher. Later, when a pair of Cobra helicopter gunships thumped overhead, flying north, presumably on their way to battle, Marines pumped their fists in the air and screamed, "Yeah! Get some!"[6: 15].

Get some! – неофіційний схвальний вигук, який спочатку виник у середовищі морських піхотинців США, коли вони хотіли підбадьорити товариша по службі, що намагався побити свій особистий рекорд у спортивному забігу. Семантико-експресивна дифузність змісту цього виразу завдяки можливостям неозначеного займенника *some* вказувати як на кількісні так і якісні характеристики осіб чи предметів, не називаючи їх, дозволяє розширити референційне поле релятиву необмеженою кількістю ситуативних значень емоційного вираження – збудження, захоплення, страху, відчуття фізичної сили, еротичних реакцій тощо. До речі, за думкою О. Розенштока-Хюсси звернення такого роду, у котрих люди за певних обставин знаходять самих себе, утворюють перший шар мови та виникають у живому універсумі раніше ніж імена [7: 168].

Природна (генетична) властивість людської природи реагувати на зовнішні чи внутрішні явища, використовуючи дві більше протиставлених, ніж поєднаних між собою ментально-психічні субстанції – розум та почуття, складність розпізнавання та інтерпретації ознак дуалістичних понять та станів, наприклад, реальності чи ілюзорності речей мотивує пошук та використання мовних еквівалентів їх вираження, зокрема, рекурентних фразеологізованих форм ситуативного реагування, що утворені на основі образних або експресивно-оцінних асоціацій:

Give your head a bump! – швидше!, мерщій!, ворушися!;

Make a hole, Regular Navy! – геть з дороги!

Mind your bubble! – дивись, що ти робиш!

Put a lid on it! – тихіше!

Put a wrench on that! (військово-повітряні сили) – треба негайно вирішити цю проблему!

Keep them forward! – весь час тримай свою зброю в бік противника!

Light'em Up! – вогонь по противнику!

Hold your horses! – тихіше на поворотах!;

Search me! – нічого не знаю!, не маю уявлення!;

Wipe it off! – облишмо жарти!, годі жартів!.

Прагматико-семантична поліфункціональність окремих речень ґрунтується на енантіосемії, тобто на поляризації значень шляхом суміщення в семантиці слів протилежних значень, а також на іронії, що підкріплюється особливим інтонаційним контуром [8].

Any more bright suggestions? (букв. "ще якісь розумні пропозиції?") – ач, чого захотів!, ще чого!, наставляй кишеньку!

Do you want jam on it? (букв. ви бажаєте тост із джемом?) – чи не занадто жирно буде?;

How you talk! (букв. як цікаво ти говориш!) – бреші побільше!, розповідай мені свої байки!, так я тобі й повірив!

Однаковість сприйняття ситуацій певного типу на основі самоочевидних очікувань обумовлюють актуалізацію релятивів у якості комунікативних стереотипів регулятивного варіювання намірів співбесідників. Інституціональні правила ієрархічно-організованих відношень в армії регламентують оперування знаковим матеріалом мовлення, сприяє активному використанню типових розмовних фраз переважно у неофіційному військовому дискурсі. Так, щоб виправдати дії старшого офіцера, особливо коли вони носять дещо легковажний характер дуже поширеним серед офіцерів, а також рядового і сержантського складу є вираз *Rank Has Its Privileges (RHIP)* (e.g., *"Why do the officers get ice cream for dessert and we get leftover pudding? Well, RHIP, you know."*).

If the military wanted you to have a wife, it would have issued you one! – стандартна відповідь-реакція на слова або ситуацію стосовно військовослужбовців у яких виникли ті чи інші сімейні проблеми. Підтекст цього висловлення полягає в тому, що армію, як організацію з суворими та чіткими функціонально-регулятивними правилами службових стосунків не цікавлять наявність чи відсутність у її членів проблем, пов'язаних із сімейним статусом. За матеріалами інтернет-блогів такого роду спосіб ненав'язливо-байдужого ставлення як прояв психічного насильства з метою викликати почуття провини безсумнівно сприяє збільшенню кількості розлучень. Існують інші варіанти цього висловлювання, що стосуються освіти, особистої думки чи розумових здібностей (e.g. *"If the army wanted you to have an education, it would have issued you one"*).

It counts for twenty! – використання цього релятиву передбачає намір мовця натякнути на тривіальність поточних проблем армійського буття, якщо порівнювати з проходженням військової служби загалом. Можна піти у відставку і отримати половину свого основного окладу після 20 років служби у регулярних військах. Звідси й імпліцитна семантика виразу – щоб не траплялось у повсякденному плані, головним є відслужити свій термін, тобто, 20 років.

Your ass is grass! – буде тобі на горіхи! Тепер тобі дістанеться! (e.g. *"Soldier, you go AWOL and your ass is grass. You hear me?"*). Цей вираз є адаптованим військовими варіантом біблійного тексту пророка Ісаї 40:6, в якому, зокрема, йдеться "... *All flesh is grass...*".

Taught to follow! – загальновідомий серед армійських та морських піхотинців вислів-репліка, який висловлює їхнє небажання брати на себе відповідальність керівництва виконанням тих чи інших професійних завдань. Повним виразом є *"Taught to follow, too tired to lead."*

Приклади релятивів, що побудовані на основі фонетичного співзвуччя з вираженим ритмічно-інтонаційним акцентом:

Whip it out! – частина римованої приказки: *"When in doubt, whip it out."* Вона служить нагадуванням недосвідченим військовослужбовцям завжди віддавати честь офіцеру або начальнику, якщо вони не впевнені у тому, чи повинні вони це робити.

Nervous in the service! – римований вираз-репліка, що закликає співбесідника не впадати в депресію та сприймати речі такими, якими вони є (e. g. *"Hey private, don't get nervous in the service over that, everyone pulls KP now and then."*).

Never happen, said the captain! – комунікативним наміром учасника діалогу, який використовує цей релятив є намагання запевнити свого товариша по службі, що те, чого він боїться не має трапитися (e. g. *"Hey, never happen, said the captain. We are not humping supplies out to LZ Charlie. That's Bravo Company's problem."*).

Same mud, same blood! – лаконічна формула відображення філософії міжособистісних расових стосунків у армійському середовищі. У бойових умовах не має значення расова приналежність вояків, єдино суттєвою є та обставина, що вони є там разом як одна команда, від чого залежить ймовірність їх виживання.

Ілюстративними прикладами висловлювань-релятивів слугували матеріали словника С. Ф. Томайчика [9].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що неофіційний, безпосередній характер усного спілкування модифікує роботу свідомості у напрямку використання в процесі комунікативної взаємодії особливого класу одиниць – релятивів, інтенціональна обумовленість функціонування яких зводиться до вираження спільного значення реакції на репліку учасників діалогу або мовленнєву ситуацію. Релятиви представлені не тільки однослівними одиницями, але й складеними знаками номінації – словосполученнями і реченнями з різним ступенем ідіоматичності. Чисельно переважають релятиви

оцінюючого та спонукального характеру. Релятиви-словосполучення та релятиви-речення, що є омонімічними вільним словосполученням і реченням у непереоосмисленому значенні вступають с ними у відношення омофразії – формального збігу семантично розбіжних одиниць. Речення-релятиви з високим ступенем ідіоматичності є ядерними одиницями функціонального лексико-граматичного поля релятивів. Периферійна зона складається з речень-релятивів у яких є можливим формально-семантичне членування їх складових. Виникнення релятивів є результатом задоволення комунікативних потреб співрозмовників. Окрім оцінних асоціацій, релятивні висловлювання часто виступають засобами реалізації гумористичного або іронічного ефекту.

З огляду на вищевикладене, **перспективним є подальше вивчення конотативних складових семантичного змісту релятивів, а також залучення до сфери аналізу функціонально-стилістичних особливостей актуалізації інших рекурентних знаків мовлення.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Сиротинина О. Б. Русская разговорная речь / О. Б. Сиротинина – М. : Просвещение, 1983. – 80 с.
2. Киприянов В. Ф. Нечленимые предложения в современном русском языке : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. филол. наук / В. Ф. Киприянов. – М., 1968. – 17 с.
3. Дагуров Г. В. Некодифицированные высказывания в современном русском языке / Г. В. Дагуров // Лингвистический сборник. – Вып. 9. – Проблемы лексикологии и семасиологии русского языка. – М. : Наука, 1977. – С. 5–14.
4. Русская разговорная речь : Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М. : Наука, 1983. – 288 с.
5. Квеселевич Д. И. Фразеологизмы-омонимы и омофразы / Д. И. Квеселевич // Вопросы описания лексико-семантической системы языка : тез. межвуз. конф. МГПИИЯ. – М., 1971. – С. 185–191.
6. Wright E. Generation kill : Devil Dogs, Iceman, Captain America and the New Face of American War / E. Wright. – New York : G. P. Putnam's Sons, 2004. – 368p.
7. Розеншток-Хюсси О. Избранное : Язык рода человеческого. Пер. с нем. и англ. / О. Розеншток-Хюсси. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – 608 с.
8. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1969. – 607 с.
9. Tomajczyk S. F. Dictionary of the Modern United States Military / S. F. Tomajczyk. – Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Co. 1996. – 785 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Sirotinina O. B. Russkaya razgovornaya rech' [Spoken Russian] / O. B. Sirotinina – M. : Prosveshcheniye, 1983. – 80 s.
2. Kipriyanov V. F. Nechlenimyye predlozheniya v sovremennom russkom yazyke [Indivisible Sentences in Modern Russian] : avtoreff. diss... na soiskanie uchenoi stepeni kand. filol. nauk / V. F. Kipriyanov – M., 1968. – 17 s.
3. Dagurov G. V. Nekodifitsirovannyye vyskazyvaniya v sovremennom russkom yazyke [Uncodified Utterances in Modern Russian] / G. V. Dagurov // Lingvisticheskiy sbornik [Collection of Linguistic Works]. – Vyp. 9. – Probyemy leksikologiyi i semasiologiyi russkogo yazyka. – M. : Nauka, 1977. – S. 5–14.
4. Russkaya razgovornaya rech' : Fonetika. Morfologiya. Leksika. Zhest [Spoken Russian: Phonetics. Morphology. Vocabulary. Gesture]. – M. Nauka, 1983. – 288 s.
5. Kveselevich D. I. Frazеологизмы-омонимы и омофразы [Homonymous Phraseological Units and Homophrases] / D. I. Kveselevich // Voprosy opisaniya leksikosemanticheskoi sistemy yazyka [The Problems of Description of the Lexical and Semantic System of the Language] : Tez. mezhvuz. konf. MGPIIY. – M., 1971. – S. 185–191.
6. Wright E. Generation kill: Devil Dogs, Iceman, Captain America and the New Face of American War/ E. Wright. – New York : G. P. Putnam's Sons, 2004. – 368 p.
7. Rozenshtok-Khyussi O. Izbrannoye : Yazyk roda chelovecheskogo [The Language of the Human Race]. – Per. s nemetskogo i angl. / O. Rozenshtok-Khyussi. – M.; SPb. : Universitetskaya kniga, 2000. – 608 s.
8. Akhmanova O. S. Slovar' lingvisticheskikh terminov [Dictionary of Linguistic Terms] / O. S. Akhmanova. – M. : Sov. Entsiklopediya, 1969. – 607 s.
9. Tomajczyk S. F. Dictionary of the Modern United States Military / S. F. Tomajczyk. – Jefferson, North Carolina : Mc Farland & Co. 1996. – 785 p.

Выговский В. Л. Функционально-семантические и прагматические особенности актуализации стереотипных знаков речевого взаимодействия.

В статье рассмотрены функционально-семантические параметры и прагматико-экспрессивные особенности функционирования релятивов – рекуррентных знаковых форм диалогического и ситуативного реагирования как способа выражения субъективной модальности в контексте общения. Констатировано наличие омонимичных форм в классах словосочетаний и предложений, вступающих в омофразные отношения формально тождественных, но семантически расходящихся единиц на уровне словосочетаний-релятивов и предложений-релятивов. Наличие сходных или различающихся взаимных ожиданий или представлений собеседников, задействование механизмов перцептивной стороны

коммуникации делает возможным активное использование релятивов в качестве устойчивых стереотипных форм интенционально обусловленной стратегии общения.

Ключевые слова: *релятив, рекуррентные знаковые формы, функционально-семантические особенности, релятивы-омофразы, прагматико-семантическая полифункциональность.*

Vygivskiy V. L. The Functional-Semantic and Pragmatic Peculiarities of Actualization of Verbal Interaction Stereotypical Signs.

Permanent processes of additional functional load of nominative and communicative units of different levels and structural types in lexical-semantic system of language have never lost their relevance. The pragmatics of communication itself suggests the need for relevant modification of the semantics and functions of words, phrases, and free modelled sentences which act both as means of objectivation of the world's realities and its emotional and expressive markings.

The article focuses on the functional-semantic parameters and pragmatic-expressive features of the functioning of relatives – recurrent sign forms of dialogical and situational reaction as a way of expressing subjective modality in the context of communication.

The sentences-relatives with a high degree of idiomaticity are the kernel units of the functional lexical-grammatical field of relatives. The peripheral zone consists of sentences-relatives in which the actual rheme and theme division of their components is quite possible.

The pragmatic-semantic polyfunctionality of certain sentences are based on enantiosemy, that is, on the semantic polarization realized through combining the semantics of words with opposite meanings and irony, which is supported by a special intonational contour.

It is stated that there exist homonymous forms in the classes of phrases and sentences which enter into homophrasal relations of formally identical, but semantically divergent units at the level of phrases-relatives and sentences-relatives.

The presence of similar or different mutual expectations or beliefs of interlocutors, the involvement of the mechanisms of the perceptual aspects of communication make possible the active use of relatives as fixed stereotyped forms of intentionally conditioned communication strategy.

Key words: *relative, recurrent semiotic forms, functional-semantic features, relatives-homophrases, pragmatic-semantic polyfunctionality.*